
התיאורטיקנים המודרניים של הלאומיות ובתי הגידול שלהם

מינה רוזן

הרצאה לבית הספר להיסטוריה באוניברסיטת חיפה 4.5.2005

המחשבות שאנסה להעלות כאן בעל פה, עלו בדעתי כאשר כתבתי את הסיכום לספרי החדש העוסק בגורלן של הקהילות היהודיות במאה השנים האחרונות של העולם העות'מאני, ובשלושים השנים של קיומן בעולם הפוסט עות'מאני, עולמה של מדינת הלאום.

הנושא המרכזי שהעסיק אותי בעת כתיבת הספר היה הדיאלוג בין הרעיון הלאומי לבין היהדות העות'מאנית. אילו פתרונות מצאה יהדות זו לבעיות שהציגה בפניהם התפוררות העולם הישן, עולמה של האימפריה העל-לאומית.

כדי להבין את הדיאלוג הזה, ניסיתי לבדוק לאורן של תיאוריות שונות המבקשות להסביר את הרעיון הלאומי. בתוך החיטוט הבלתי פוסק בכתביהם של היסטוריונים ופילוסופים של הרעיון הלאומי, התחוויר לי שמניעיהם ובתי הגידול של התיאורטיקנים הללו חיוניים להערכת התיאוריות שלהם. הסתבר לי שלמרות שכמה חוקרים הצביעו על ההשפעה המעצבת של בית הגידול של כמה מהם בנפרד, בשום מקום לא נעשה ניסיון להעריך את הרקע של כותבים אלה מתוך נקודת מבט רחבה והשוואתית. הרעיון שאני מבקשת להציע כאן, הינו כי השקפה רחבה כזאת יכולה להעניק לנו תובנה חדשה ומעניינת על התפתחות ההיסטוריוגרפיה והפילוסופיה של הלאומיות המודרנית, והערכה חדשה של משקלה.

כאשר אנחנו מעיינים בכתביהם של הגל, הרדר או מציני, ברור לנו מאד מה מניע אותם. הם היו אנשים שחיו בתוך קונטקסט פוליטי שבו חשו מדוכאים על ידי נסיבות שנראו להם כאלה שנכפו עליהם מבחוץ, ואילו השעה נראתה מתאימה לשינוי של הקונטקסט הזה, ועל כן הם הטיפו לשינוי כזה, איחוד גרמניה, איחוד איטליה וכיו"ב. בעיניים של תחילת המילניום השלישי ברור לכאורה שהיה מכנה משותף לדרך שבה הסבירו בני המאה התשע עשרה את הלאומיות, הסברים שקרויים כיום

פרימורדיאליים, דהיינו כי הלאומיות היא חי אורגני בר קיימא, שגם אם דוכא ונרמס, הוא חי וקיים מתחת לפני השטח ומחכה לרגע הנכון לצמיחתו המחודשת. הרעיונות האלה זכו לדיון חדש באופיו בעיקר מאמצע המאה העשרים, דיון שבחלקו קעקע לחלוטין את התאוריה הפרימורדיאלית, ובחלקו ניהל דיאלוג עם התיאוריה הזאת.

אני מבקשת בהזדמנות זו שניתנה לי על ידי בית הספר להיסטוריה לנסות ולברר מה היו בתי הגידול של כמה מן התיאורטיקנים האלה.

אני יוצאת מן ההנחה שהכל מכירים את כתביהם ועל כן אזכיר כאן בקצרה רק את עיקרי עבודתם, ולא את חיבורים הרבים.

א. הנס קון

ה"ותיק" מבין כולם הוא הנס קון. התיזה שלו בקיצור נמרץ היא כדלקמן: הלאומיות במערב אירופה ובארה"ב צמחה מתוך מאמץ לבנות לאום בתוך מסגרת פוליטית ריאלית בלי התייחסות לעבר. בניגוד לכך, העמים של מרכז אירופה ומזרחה נשענו על מיתוסים על אודות העבר, ובעודם חולמים על עתיד אחר, יצרו לעצמם איזו מולדת המחוברת להיסטוריה, שאינה קשורה בקשר ישיר למציאות בהווה, וכל זאת בתקווה שבבוא הזמן תהפוך זו למציאות פוליטית כפי שראו אותה בחזונום. ואולם, לא תמיד חשו יוצרי הלאומיות של מזרח ומרכז אירופה כי הם האחראים לחזון התעתועים הזה שנרקם במקומותיהם. לדעת קון במדינות כגון, ארצות הברית, בריטניה וצרפת הושגה איזו שהיא הומוגניות בתחילת המאה התשע עשרה. בניגוד להן, במזרח אירופה ובמרכזה היו עד ימינו, וקיימות עד ימינו קבוצות אתניות שונות ומגוונות החיות במערב במדינה אחת. אלו הן החברות הרב-אתניות. הגבולות במזרח היו נזילים, וכל שינוי טריטוריאלי העביר קבוצות אתניות מצדו האחד של הגבול לצדו האחר תחת חסות כזו או אחרת של קבוצת רוב. במערב, בעיקר במדינות שהוזכרו לעיל, איפשרה יציבות הגבולות הפוליטיים יצירה של התודעה הלאומית הרבה לפני שהיא נוצרה במזרח. במזרח אירופה הפרטיקולריזם הפאודלי עוד לא התגבש לכלל לאומיות של מסגרת פוליטית צנטרליסטית בעלת מניעים תודעתיים. הלאומיות המזרח והמרכז אירופית לא שאפה להגשמתה של חברה דמוקרטית אלא להשגת "בלעדיות" ללאום הדומיננטי בחברה מסוימת, מעין חברה "אורגנית", שאינה יכולה לגלות סובלנות כלפי אתני בעלי תרבות אחרת. שנאת הזרים שימשה

כדלק להתפתחות הלאומיות בחלק זה של היבשת. באומות החדשות שררו התחושות, וזרים מבחוץ ומבפנים עומדים להתנכל ללאום החדש. אציין במאמר מוסגר שקון הוציא את הלאומיות הצ'כית מכלל הלאומים החדשים וההזויים. קון ניסח לראשונה את התיאוריות שלו על הלאומיות בשלהי מלחמת העולם השנייה: הייתה זאת מלחמה של ה"טובים", בעלות הברית הדמוקרטיות - ארצות הברית, אנגליה וצרפת - נגד "המרושעים", מדינות "הציר" הטוטליטריות - גרמניה ואיטליה. חלקן הגדול של מדינות מזרח אירופה ומרכזה תמכו באחרונים, כך שהראשונים היו בעיני קון לאומים רציונליים בעוד שגרמניה ואיטליה היו אומות "אורגניות" נטולות סבלנות וסובלנות כלפי האחרים.

קון נולד בפראג ב-1891. הוא חי וגדל בפראג של האימפריה האוסטרו-הונגרית, ואת הדוקטורט שלו במשפטים קבל מן האוניברסיטה הגרמנית בעיר זו. בתקופת לימודיו היה פעיל מאד באירגוני סטודנטים ציוניים. במהלך מלחמת העולם הראשונה נשבה על ידי הרוסים, ועד 1920 היה אסיר בסמרקנד, ובמקומות שונים בסיביריה. אחרי שחרורו חי בפריס ובלונדון, ועבד למען הרעיון הציוני מטעם ההסתדרות הציונית. ב-1925 עלה עם אשתו לארץ ועבד כאן בקרן היסוד. במשך השנים שעד 1929 נסע מספר פעמים לארצות הברית בשליחויות של המוסדות, וסופו שהתיישב בארה"ב. בשנת 1934 החל ללמד היסטוריה מודרנית בסמית קולג' שבנורת המפטון מסצ'וסטס ומ-1949 ועד 1961 לימד בסיטי קולג' של ניו-יורק. הוא מת ב-1971 בפילאדלפיה.

ב. פיטר שוגר

הדמות השניה בגלריית האישים שלי הינו פיטר שוגר. שוגר היה איש אשכולות בעל השקפה היסטורית נדירה בהיקפה. בעוד שקון היה מומחה לאירופה בלבד, שוגר שלט אף בתורכית, והיה בקיא ורגיל גם בתולדות האימפריה העות'מאנית. הוא היה אחד מאחרוני ההיסטוריונים הרנסנסיים של המאה הקודמת. שוגר היה תלמידו של הנס קון ואף הלך בדרכו בכל הנוגע להסבר הלאומיות המודרנית. אולם בעוד שקון עסק בעיקר במזרח ומרכז אירופה, שוגר עסק במרכז ובדרום אירופה. כמו קון, הוא מייין את הלאומיות השונות באופן שממנו השתמע כי הלאומיות הותיקות הינן לגיטימיות, ואילו החדשות אינן לגיטימיות והרסניות, בשל בוסריותן יותר מאשר בשל העובדה שלא השכילו ליצור ממשלים דמוקרטיים. התאוריות של שניהם מלאות בעיות בלתי פתורות שלא אגע בן כאן, אולם חשוב לציין, שמשום ששוגר

עסק בעיקר בדרום מזרח אירופה ובאימפריה האוסטרו-הונגרית, הוא לא נזקק כלל לדיון בהסתאבותה של הלאומיות הגרמנית .

שוגר נולד בשנת 1919 בבודאפשט למשפחה יהודית אמידה מאד. הייתה זו תקופה של זעזועים חברתיים ופוליטיים שכנראה השפיעו על מעמדה של משפחתו. יחד עם זה הוא סיים את לימודיו התיכוניים בליסה הלוטרני המפורסם של בודאפשט בו למד כמה מחשובי המתמטיקאים של דורנו . הוא היה חבר בנבחרת ההוקי קרח של הונגריה, ואת שירותו הצבאי עשה ביחידת חיל הפרשים ההונגרית שאליה גוייסו רק בני משפחות אנשי מעלה. עד סוף ימיו הוא היה ספורטאי פעיל. כאשר הלכה והתחזקה מגמת הלאומנות האנטישמית בהונגריה הוא נשלח על ידי משפחתו לאסתאנבול, שם למד תורכית. במהלך מלחמת העולם השנייה שירת בשירות הביון האמריקאי באסתאנבול. עובדה זו איפשרה לו אחר כך להגר לארה"ב. הוא למד בסיטי קולג' של ניו יורק והשלים את הדוקטורט שלו בפרינסטון. מ 1959 עד יום מותו ב 1999, הוא לימד היסטוריה באוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון בסיאטל .

ג. אריק הובסבאום

לאריק הובסבאום היו רעיונות שונים לחלוטין מאלה של השנים הקודמים. הוא ודאי אחד המייצגים החשובים של מה שקרוי היום פוסט מודרניות. לטענתו על ההיסטוריון לא רק לגלות את העבר, אלא גם להסביר אותו. הוא איננו סומך על הקורא. למרות התגית הדה - קונסטרוקטיביסטית פוסט-מודרנית שהוצמדה לו, תפיסתו היא ביסודה תפיסה מרכזיסטית שאין בה הרבה חדש. הוא רואה את ההיסטוריה בתור סיפור שנארג ממיליוני חוטים שהם לכאורה חסרי חשיבות כל אחד בנפרד, והוא ההיסטוריון אורג אותם יחד תוך שהוא מברר את הצבעים והצורות השונות ומאחדן יחדיו כדי להסביר את מהות האריג שהוא יוצר. הובסבאום כמו כמה מן ההיסטוריונים האחרים שאודותם אדבר בהמשך, הושפע מאד, ואולי מבלי משים, מגישתו של מקס ובר ללאומיות המודרנית. מה שאמר ובר בקיצור נמרץ, הרחיב הובסבאום ופירט בשורה של כרכים עבי כרס. לדידו, הלאומיות המודרנית הינה אמצעי חדש, שבו משתמשת קבוצה של אנשים כדי לשכנע קבוצה הרבה יותר גדולה לסייע לה לכבוש שלטון, כוח ומשאבים מקבוצה אחרת השולטת באותם משאבים. הדרך שבה נמכר הרעיון להמונים היא על ידי מהילתו במנות של רעיונות אחרים, ערבים לחיכם של ההמונים, כגון דת או שוויון חברתי וכדומה. ממכר הרעיון נעשה

בשיתוף פעולה עם קבוצות אינטלקטואלים שמעונינות בהשתתפות בעוגת השלטון והכוח. לשון אחר, הלאומיות, כל לאומיות, היא רעיון מגונה ומעוות מעיקרו, שמפיצו אין להם שום עניין בגורל האנשים שלהם הם מטיפים אותו. הובסבאום נולד בשנת 1917 באלכסנדריה של מצרים. אביו היה יהודי ממוצא פולני, סוחר כושל, ובעל נתינות בריטית. אמו הייתה יהודיה בעלת נתינות אוסטרו-הונגרית. הם נפגשו ונישאו בציריך בתקופת המלחמה העולמית הראשונה. לאחר המלחמה התיישבה המשפחה בווינה. הוריו נפטרו בזה אחר זה בהיותו בן 14, והוא אומץ על ידי דודו, שעבד בברלין בחברת סרטים אמריקאית. הובסבאום חזה בעליית היטלר לשלטון, וב-1933 היה פעיל בתנועה הקומוניסטית בברלין. הוא הסביר פעם, שבברלין היו שני צבעים, חום ואדום, חום היה שייך למנוולים, אדום היה שייך לאנשים הטובים, לא קשה להבין למה בחר אדום. מעט אחרי עליית היטלר לשלטון, היגרה כל המשפחה לאנגליה. הוא סיים גרמר סקול בלונדון ואח"כ למד בקיימבריג' שם הצטרף למפלגה הקומוניסטית הבריטית. הובסבאום נשאר קומוניסט מוצהר כל ימיו. הוא לא השתייך לחבורת המרגלים המפורסמת מקיימבריג', אבל לפי עדותו, רק מפני שלא בקשו ממנו. במהלך המלחמה הוא שרת בתוך בריטניה בחיל החינוך, ונדחה מן המודיעין למרות שליטתו הגאונית בשפות אירופיות רבות, בעיקר בשל אמונתו הפוליטית. זו הייתה גם אחת הסיבות שלמרות שמו שהלך לפניו בתור גאון פוליגלוט ואדם בעל ארודיזיה מדהימה קיבל פרופסורה רק בגיל 70. הקריירה האקדמית שלו מאד מעניינת. בשל דעותיו החריגות הוא לימד בקולג' בירקבק שהיה קולג' ערב, שלא חייב עבודה קשה מדי, וכל האנרגיות שלו הופנו לכתיבת ספריו הענקיים המסבירים את תולדות המאה העשרים מנקודת מבט מרכסיסטית. כאשר נשאל ב-1989 מה מביא אותו להמשיך לדבוק בקומוניזם, הוא ענה שכל מי שהיה בברלין ב-1933 מוכרח להיות קומוניסט. הרעיון עדיין רעיון מצויין. מעלתו הוכחה בעובדה שהוא סייע לחסל את הפשיזם, ומלבד זאת, חבריו הטובים ביותר, שהיו גם האנשים הטובים ביותר, נרצחו על ידי אחיהם לרעיון, שלא היו טובים כמותם, ולו מתוך נאמנות לרעיו המתים הוא חש מחוייבות לרעיון. אחיו לרעיונות ההיסטוריים היו מייסדי אסכולת האנאל הצרפתית מרק בלוך שנרצח בזמן המלחמה ולוסיין פבר. אחרי המלחמה שיתף פעולה עם פרנאן ברודל ועמנואל להרואה לדורי. מלבד הרעיון הקומוניסטי הובסבאום משוגע לג'ז. הוא עדיין מהלך בינותינו, אולי בסיוע

מקל או הליכון אבל עדיין בחיים חייתו.

ד. ארנסט גלנר

ארנסט גלנר נולד ב-1925 למשפחה יהודית ממוצא מרכז אירופי, איך לא, בפריס, ומת בפראג ב-1995. הוא גדל וחונך בפראג שבין שתי המלחמות, ולמד שם בבית הספר האנגלי. ב-1939, בדיוק לפני שהשעון צלצל חצות, הצליחה משפחתו לעזוב את צ'כיה ולהגר לאנגליה. בסוף המלחמה עוד הספיק גלנר להתגייס לצבא הצ'כי, ואחריה המשיך את לימודיו באוכספורד. ב-1949 הוא החל ללמד בלונדון סקול אוף אקונומיקס בתור פרופסור לפילוסופיה לוגיקה ומתודיקה מדעית. את דרכו המדעית התחיל במחקרים פילולוגיים. רק בשנות החמישים הוא פנה לעסוק באנתרופולוגיה בהלכו בדרכו של מייסד האנתרופולוגיה הפונקציונליסטית, הפולני ברוניסלב מלינובסקי. מחקרי השדה שלו בהרי האטלס, היו הבסיס לתיאוריות שפיתח אחר כך בנושא האתניות והלאומיות. הוא היה אם כן, אנתרופולוג חברתי, פילוסוף והיסטוריון שעשה דרך אינטלקטואלית מורכבת במהלך הקריירה הקצרה יחסית שלו. שלא כקון והובסבאום שהיו היסטוריונים של אירופה יותר מכל דבר אחר, גלנר, בדומה לשוגר, היה מומחה גם לחברה מוסלמית. ברוב רובה של הקריירה שלו הסביר את הלאומיות המודרנית הסברים מטריאליסטיים, שבדומה להסבריו של הובסבאום היו ביסודם קשורים לתאוריה הבסיסית שהציע מקס ובר. ההסבר שלו דומה לזה של הובסבאום אבל אינו זהה לו. גם לדידו הלאומיות המודרנית היא מכשיר בידיה של קבוצת אנשים, שמפעילה אותו על ההמונים לטובת ענייניה שלה, וגם הוא סבור שהדבר נעשה באמצעות שיתוף פעולה עם קבוצת אינטלקטואלים המסוגלת למכור את הרעיון להמונים. החידוש שבדבריו, הוא כי הלאומיות המודרנית צמחה על רקע תיעושן של חברות מסורתיות. התיעוש זקוק להמוני ידיים עובדות וצייתניות. כדי להשיג קורפוס עובדים צייתן שכזה צריך לתת לו רעיון משותף שכולם יכולים להאמין בו, ולהתפתות כי הליכה אחריו מובילה אותם אל המודרנה, אל עולם טוב יותר וכדומה. וכאן נכנסת הלאומיות למשחק. לשון אחר, גם לדידו, בשלב זה של הקריירה שלו, הלאומיות הייתה מגונה ושקרנית. הוא האמין שרעיונות אינם מובילים את העולם, מה שמוביל את העולם הם אינטרסים, והללו רותמים את הרעיונות לשירותם. ואולם בשנת 1989 קרה לו משהו מבלבל. האימפריה הקומוניסטית התפוררה, וב-1993 הוא פגש בג'ורג' סורוס, גם הוא יהודי שנולד בנירנזה, כ-150

מיל מזרחה לבודאפשט, על גבול קרפטו-רוס, בתור תיאודור שוורץ. סורוס עבר את המלחמה במסווה גויי, אחרי המלחמה היגר לארה"ב והשאר מסופר במדורים הכלכליים. סורוס ביקש מגלנר להקים בפראג את האוניברסיטה האירופית. גלנר פרש לגמלאות ופנה להרפתקה זו, ואז בהיותו בפראג, קבלה כל מחשבתו תפנית. סביבו קרו שני דברים. המצנט שלו, ג'ורג' סורוס פיזר ומפזר הון תועפות של כסף כדי להריץ את רעיון החברה האזרחית, על פי משנתו של קרל פופר, וזאת בניגוד לרעיון החברה המגוייסת על ידי המדינה הטוטאליטרית. המדינה הטוטאליטרית במקרה זה הייתה רוסיה הסובייטית שהתפוררה, ועתה רצה סורוס שהמדינות הקמות על חורבותיה תהיינה מדינות דמוקרטיות וליברליות, ואלה היו מדינות לאום. גלנר התחיל להתבונן סביבו במבט חדש. אם כל כך הרבה אנשים רוצים במדינת לאום, אולי הלאומיות איננה מפלצת כה מזוויעה. אולי המפלצת היא הלאומיות שאיננה צומחת בתוך קונטקסט ליברלי ודמוקרטי. וזה באמת היה נושא ספרו האחרון. בקצרה, במובן מסויים הוא חזר אל הנס קון ופיטר שוגר, מדינת לאום זה בסדר, בתנאי שהיא דמוקרטית וליברלית.

ה. אנתוני סמית

על האחרון בחבורה זו אינני יודעת הרבה, וזה די מביך בהתחשב בעובדה שהוא מבקר ומרצה באוניברסיטה שלנו די הרבה. אני מתכוונת לאנתוני סמית. למרות מבטאו האוקספורדי ללא רבב, סמית הוא יהודי. השמועה אומרת שהוא יליד סיגטואר שבחבל מרמורוש או מראמורש (תלוי אם אתה הונגרי או רומני) היום ברומניה, אבל עד מלחמת העולם הראשונה באימפריה האוסטרו-הונגרית, ובין שתי המלחמות בצ'כוסלובקיה, ובמהלך המלחמה העולמית השניה חלק מהונגריה. לסמית יש משפחה בחיפה, והוא נראה לי בערך בן שבעים, אבל כל אלה ניחושים. כתבתי לסמי סמוחה שמכיר אותו היטב אולי יספק לי פרטים נוספים אודותיו, אבל כל מה שקבלתי היו פרטים מקצועיים אותם ניתן למצוא באתר האינטרנט של מקום עבודתו של סמית בלונדון סקול אוף אקונומיקס עד לפרישתו לגמלאות לא מכבר. כתבתי גם לסמית עצמו, אבל הוא לא ענה לי. הנקודה המעניינת היא שעל קורות חייו האישיים יותר של סמית, אי אפשר ללמוד בשום אתר אינטרנט, או כל מקור אחר שבא בחשבון, ולולא הקשר החיפאי שלו, ניתן היה לחשוב שהאיש הוא אנגלי מבטן ומלידה, ומישהו מאבות אבותיו היה חרש ברזל באנגליה עוד במאה השש עשרה

נניח. אני מניחה שסיבותיו ונימוקיו של סמית עמו. ויחד עם זאת, אני חושבת שהערפל בו הקיף את מוצאו הוא רב עניין לגבי חוקר לאומיות שסבור שהלאומיות נבנית על בסיס אתני חי וקיים; חוקר שהמציא את מושג הלאומיות הפזורה אשר מסביר ובעצם מצדיק את הלאומיות היהודית. סמית הוא אחרון הפרימורדיאליסטים, אשר יצר אשליה של ניתוק מן האתנוס שלו. מדוע? כדי שיוכל להסביר אותו ביתר חופש? בגלל חוויות אישיות שחווה? כל ניחוש טוב כמו האחר, ואחזור לכך בהמשך.

1. אלי כדורי

אחרון חביב הוא אלי כדורי. השארתי אותו לסוף כי בניגוד לכל האחרים, הוא בא לא מן המרחב האוסטרו הונגרי אלא מן המרחב העות'מאני.

כדורי נחשב בימי חייו לילד הרע של מדעי המזרח, ובסוף ימיו הקצרים (1926-) (1992) הספיק לרכוש לו שם של שמרן היסטורי ופוליטי. תמצית התיאוריה

הכדורית בדבר הלאומיות המודרנית הוצגה בספרו המפורסם *The Chatham House Version and other Papers* כלומר גרסת מחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ הבריטי מול ניירות אחרים. בספרו הדגים דרך סיפורן של כמה תנועות לאומיות את התיזה שלו. כדורי האמין שמרבית האנושות עסוקה בחיפוש מתמיד אחר מזור למצוקותיה הבסיסיות ביותר, דהיינו פחד המוות. בעידן הטרור המודרני סיפקה הדת מענה למכאוב הזה. בעידן המודרני תפסה הלאומיות את מקומה. עוד לפני אנדרסון ובודאי שלפני גלנר והובסבאום, הציע כדורי את הגרסה האומרת כי מה שהתרחש בעידן המודרני הוא יצירתה של קבוצת אינטלקטואלים, שלא נטלו חלק בעוגת השלטון המסורתית וחיפשו אידאולוגיה ברת מכירה, שתסייע בידיהם לכבוש חלק מנתח השלטון. לשון אחר, הלאומיות היא אמצאה זדונית של אנשים תאבי כוח, שמוכרים אותה להמונים נבערים מדעת, שכלל אינם יודעים שהם עם. ההבדל בין כדורי לאלה שבאו אחריו היה שלדידו, ההמונים אינם רוצים חלק בעוגת השלטון, הם אינם רוצים משהו מטריאלי, הם מחפשים מענה לשאלה מה משמעות קיומם עלי אדמות, והתשובה החדשה איננה מפני שהאל רוצה, אלא מפני שאני חוליה בשלשלת, ותפקידי לשמור על שלמותה, למען בני אחרי ולמען אבותי שהיו לפני.

כדורי הרגיז את הממסד שבו חי (בריטניה של שנות החמישים והשישים), לא רק

בהצגה המושחזת והסרקסטית של הרעיון הלאומי, אלא גם מפני שביקר את התנהלות מדיניות החוץ הבריטית במזרח התיכון, שלדעתו שילחה לחופשי את מפלצת הלאומיות, רק כדי לשרת את ענייניה. היא עשתה זאת תוך העמדת פנים צבועה שהיא פועלת לטובת תושבי המזרח התיכון, ומתוך אמונה נאיבית, או שמא מתוך העמדת פנים שהיא מאמינה בכך שהמזרח התיכון הוא מקום שבו חיים אנשים תמים וטהורים שהציביליזציה המערבית לא השחיתה אותם עדיין, ועל כן, אם רק יביאו אליהם את האור, דהיינו את הרעיון הלאומי, הם ישגשג ויפרחו. לגביו, התפוררות האימפריות הגדולות לא הייתה צעד קדימה בהיסטוריה האנושית אלא צעד אחורה בכיוון של כאוס, אנרכיה, וחוסר ממשל מוטרף, שמביא צער וסבל למספר הרבה יותר גדול של אנשים, מן הצער והסבל שהסבו לאנשים המשטרים האוטוקרטיים שנהרסו.

את תגית השמרן הזקן והבלתי מעודכן רכש כדורי משום שסירב להכיר באסכולות ההיסטוריות החדשות, אלה שהשתמשו ברעיונות מתחום מדעי החברה, וחיפשו דפוסים וסטרוקטורות באמצעות חיבור של פרטים ופרטי פרטים בחומר הגלם שלפניהם. הוא לעג לרעיון הקונסטרוקטיביזם, וטען שכל מה שיש בהיסטוריה הוא כפשוטה, סיפור. עובדות שיש להביאן לפני הקורא.

כדורי נולד למשפחה יהודית רמת יחש מבגדד. קשה היום להאמין כיצד המשפחה הזאת, אשר עסקיה השתרעו מסין עד בריטניה, כמעט ונעלמה מן הזכרון ההיסטורי. המשפחה שסחרה במהלך המאות ה-17 וה-18 עם הודו, הרחיבה אחרי הסכם ננקינג (1840) את עסקיה לסין שם הגיעה לעושר אגדי בעיקר בזכות סחר האופיום. מענף זה פנתה למלונאות, תחנות כוח בתי חרושת ובנקאות. בתי הספר כדורי, בארץ ובגדה המערבית נבנו על ידי משפחה זו. ארמונותיה בשאנגחאי ובהונגקונג עדיין עומדים על תילם.

שמואל מורה סיפר ביום השנה החמישי למותו של כדורי כיצד ב-1941, התלווה לאחיו הצעיר יעקב כאשר הלך לבקר את חברו אלי, כדי להבטיח שלא יאונה לו כל רע בדרך. שלא כמשפחת מורה שהתגוררה כבר ברובע המודרני והמעורב באטאוויין, משפחת כדורי על כל ענפיה התגוררה עדיין ברובע היהודי הישן בבית ענק בן שתי קומות שהקיף חצר מרובעת ובה עצים ובאר. כל השלושה למדו בבית הספר היסודי של האליאנס ואחר כך בגימנסיה שאמאש.

צרפתית ואנגלית היו שפות בהן שלטו לא פחות מערבית. יעקב ואלי היו התלמידים הטובים בכיתתם, שהרבו להתווכח עם מוריהם על נושאים ספרותיים, היסטוריים ופוליטיים. הפרהוד (יוני 1941) היה לדברי מורה, ואף על פי עדותו האישית של כדורי, האירוע המעצב של חייו. כדורי היה גם ההיסטוריון הראשון אשר כתב על אירוע זה, אשר הושתק עד אז בספרות ההיסטוריוגרפית, ואשר לדעת שניהם היה הגורם העיקרי להגירה ההמונית מעיראק אחרי הקמת מדינת ישראל. שלא כמורה שעלה עם משפחתו לארץ, הסתופף במעברות, ובקושי רב הצליח להתקבל ולסיים את לימודיו באוניברסיטה העברית (אח"כ נשלח לעשות דוקטורט בסואס), משפחת כדורי התיישבה בבריטניה, שם הפך כדורי במהירות למלומד המפורסם שאנו מכירים.

ז. כמה השוואות

הקהל הנכבד הזה כבר זיהה בודאי את המובן מאליו, המשותף לכל החברים הללו. כולם חיו את כל חייהם או רובם בהקשר של אימפריה רב לאומית שהתמוטטה. הם חיו במדינת לאום שנבנתה על חורבותיה של אימפריית על. ההיסטוריה האישית של כולם הייתה טבועה בחותם הצלקות העמוקות שהותירה בהם התפוררותה של אותה אימפריה שבה צמחה משפחתם. כולם נאלצו לעזוב את מדינת הלאום שהוקמה על חורבות האימפריה "שלהם" ולהגר אם לארה"ב ואם לבריטניה.

טענתי היא שהמשבר הזה עומד ביסוד הדיאלוג והויכוח שניהלו עם הרעיון הלאומי. שניים מהם, ולטעמי הפחות מתוחכמים, קון ושוגר, הגיבו לאסונם האישי והמשפחתי בדרך הפשטנית ביותר, הלאומיות שממנה באו היא רעה. הלאומיות שאליה הלכו היא טובה. שלושה מהם, הובסבאום, כדורי וגלנר, הגיבו לאסונם האישי והמשפחתי בטענה הטבעית שהרעיון שהביא עליהם את אסונם פסול מכל וכל. גלנר בגלגולו המוקדם, התייחס ללאומיות היהודית רק בעקיפין, ומנקודת מבט תיאורטית לחלוטין. גלנר הוא היחיד מבין מכחישי הלאומיות שעבר בסוף ימיו טרנספורמציה שתוארה כבר לעיל, ואשר נגעה גם לגישתו כלפי הלאומיות היהודית. הובסבאום הקדיש לה שורה וחצי שבטאו את בוזו העצום אליה כמו אל כל לאומיות אחרת. היהודים כמו כל היתר, המציאו את לאומיותם, בקשרם בין ממלכת ישראל הקדומה ליהדות המודרנית, שאין בינה לבין הקודמת דבר וחצי דבר. הציונות היא תנועה קולוניאליסטית שמשמשת בתבלין הלאומי כדי להקל את מכירתה להמונים.

כדורי, שהיה היחיד מן השלושה שקבל חינוך יהודי מאד שורשי, התחבט עד יום מותו ונקרע בין תעובו את הרעיון שעקרו מגן העדן שעל נהרות בבל, ליהודיותו. במאמר בשם "מיהו יהודי?" שהתפרסם בקומנטרי בשנת 1988 הסביר כדורי שהיהדות האמיתית היא זו ההולכת בדרכי רבני ישראל לדורותיהם, שלשלת זהב. היהדות האמיתית היא תרבות ודת. היהדות החילונית שהקימה את מדינת ישראל, איננה יהדות, והיהדות המשיחית שקמה אחרי מלחמת ששת הימים גם היא איננה יהדות. היא גרועה מן היהדות החילונית שכן הינה מקסם שווא מסוכן. למרות שלא ביטא זאת ממש במילותי הבאות, הפועל היוצא מדבריו שיש עם יהודי, אבל קיומו הנכון של העם היהודי הוא בפזורה שבה יישאר נאמן למסורת אבותיו עד כי יבוא שילה. בהודאתו כי קיים עם יהודי אין סתירה לדעתו על הלאומיות המודרנית. לדידו, תרבות ודת אינן צריכות לאנשים לא למדינה. ומי שטוען את ההיפך מטעה את הרבים מתוך רשעות ואופורטוניזם.

צריך לזכור שכדורי היה גם היחיד מכל אלה שהזכרנו שגדל בסביבה פטריארכלית ומאד מסורתית, שיכולה להסביר את גישתו לעתיד העם היהודי.

לצערי אינני יודעת מספיק על סמית, אבל אם הוא נולד בסיגט, ייתכן שגם הוא צמח בסביבה דומה לשל כדורי, שיכולה להסביר את התיאוריות שלו. המשבר שחוותה היהדות שממנה הגיע היה הרבה יותר אכזרי מן המשבר אותו עברה יהדות בגדד. שושלת הרבנים החסידים המיתולוגית טייטלבוים שמשלה בסיגט ובסטמר לחמה בעוז כנגד הציונות: הרב חיים צבי טייטלבוים שהיה רבה של סיגט בשנות העשרים חתום על מנשרים חריפים בגנות הציונות, אחיו הרבי יואליש טייטלבוים שהשתלט על חסידות סטמר הטיף לחסידיו שלא ללכת בדרכי הציונים הטועים והמטעים.

חסידיו נרצחו באושוויץ, אבל הוא ניצל ברכבת קסטנר המפורסמת. הרבי של סיגט נפטר בשנת 1925 ובנו בן הארבע עשרה יקותיאל יהודה ירש את כסאו. ב-1944 הוא היה בן שלוש בלבד. כל חייו עברו בניתוק מוחלט מן המציאות, ובהכשרה לקראת עתידו כצדיק. בשנים 1942-1944 הוא הרבה להטיף לצאן מרעיתו שעליהם להתכונן למיתה על קידוש השם. במהלך 1944 הוא נעצר כמה פעמים על ידי ההונגרים ושחרר בעזרת שוחד אדיר ששולם להם. בפעם האחרונה שבה נעצר במקום מחבוא בעיר סילש ושחרר, נשא דרשה פומבית לפני אלפי איש בעיר זו, ובה קרא לשומעים למות על קידוש השם. לאחר הדרשה חזר לסיגט, ועלה

לרכבת עם כל יהודי העיר בדרכם האחרונה. אם זהו בית הגידול של סמית, אפשר להבין מדוע סמית אינו יכול אלא להיות גם פרימורדיאליסט וגם מליץ יושר של הרעיון הציוני. למה הוא עושה זאת מלונדון, ולמה הוא מצניע את רקעו, אני יכולה רק לנחש. בטחון פיזי מסויים ניתן למצוא רק בדמוקרטיה נוסח בריטניה וארה"ב של המאה העשרים, אינני בטוחה לגבי המאה העשרים ואחת. לגבי מי שנולד בסיגט של בין המלחמות, מוצא יהודי איננו מחזק את הביטחון הזה. ברור לכם שכל הדברים שאמרתי על סמית מבוססים על ניחושים בלבד.

בכל מקרה, הניתוח שהבאתי כאן מוביל רק למסקנה אחת, התיאוריות של כל החברים הללו על הלאומיות המודרנית, אינן טובות יותר או פחות מאלה של קודמיהם בני המאה התשע עשרה. אלה כמו אלה הן מוצר של ההיסטוריה האישית של מעצביהן, ואין בהן כדי לתרום תרומה מכרעת למי שמבקש לפענח את הלאומיות המודרנית או לחרוץ עליה משפט.